

Суспільно-географічні дослідження

3. Чичкало-Кондрацька І. Б., Теницька Н. Б. Наукові підходи до розуміння економічної сутності категорії «інтелектуальний потенціал регіону» // Ефективна економіка. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1309>
4. Бондаренко Л.М. Ресурсний потенціал регіону та напрями удосконалення його використання: дис. канд. екон. наук; НАН України; Рада по вивч. продукт, сил. — К., 2009. — 220 с.
5. Шнипер Р. И. Регион: экономические методы управления. - Новосибирск:Наука, 1991. - С. 49.
6. Регіональна економіка: Словник-довідник / О. Д. Богорад, О. М. Невелєв, В. М. Падалка, М. В. Підмогильний; За ред. М. В. Підмогильного. - К.: НДІСЕП, 2004. - С. 72-73
7. Словник української мови: в 11 томах. — Том 2, 1971. — С. 305.

Гудзевич А. В.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИРОДНОГО ЯДРА В УМОВАХ УРБОСЕРЕДОВИЩА

Гудзевич А.В. Перспективи та проблеми функціонування природного ядра в умовах урбосередовища. Розглядаються питання можливостей інтеграції урбосистем до екомереж. Природне ядро як важлива складова локальної екомережі, поєднуючи у собі функцію біоцентру та екологічного коридору здатне внести істотний внесок до забезпечення реалізації стратегії збалансованого розвитку міста. Підкреслюється важливість здійснення такого кроку в умовах Вінниці.

Гудзевич А.В. Перспективы и проблемы функционирования природного ядра в условиях урбосреды. Рассматриваются вопросы возможностей интеграции урбосистем к экосети. Естественное ядро как важная составляющая локальной экосети, совмещая в себе функцию биоцентра и экологического коридора способно внести существенный взнос в обеспечение реализации стратегии сбалансированного развития города. Подчеркивается важность осуществления такого шага в условиях Винницы.

Gudzevich A. V. Prospects and problems of functioning of natural kernel in the conditions of urbanism environment The questions of possibilities of integration of urbosistem are examined to ekoseti. Natural kernel as an important constituent of local ekoseti, combining in itself the Junction of biotcenter and ecological corridor able to bring in substantial payment in providing of realization of strategy of the balanced development of city. Importance of realization of such step is underlined in the conditions of Winnitca.

Постановка проблеми. Місто Вінниця має достатній досвід планування використання земель на своїй території. У 2007 році розроблено новий Генеральний план розвитку міста Вінниці. На жаль, важливі питання, які стосуються якості довкілля і пов'язуються з розбудовою екомережі локального

Суспільно-географічні дослідження

значення, не знайшли підтвердження на його сторінках, а отже, не були затверджені у складі Генплану. Пропозиції природоохоронців зокрема і авторські, щодо потреби розбудови міської екомережі, викладені в міській програмі охорони навколишнього середовища на період 2012-2015 років», поки що не вирішуються.

Аналіз останніх досліджень із розв'язання поставленої проблеми.

Згідно сучасних теоретико-методологічних уявлень та розроблених методичних рекомендацій [5-7] базовими елементами екомережі є: природні ядра (еко- або біоцентри, ключові території), буферні зони, екокоридори, відновлювані території (території природного розвитку). У своїй неперервній єдності вони і створюють екомережу, яка функціонально об'єднує осередки різноманіття в єдину національну і континентальну систему. Варто відзначити, що питання можливостей інтеграції урбосистем до екомереж (регіонального чи інших рівнів) зазвичай не розглядається, оскільки сучасні тенденції розвитку екомереж використовують «зелені кільця» міст для їх обходу. Саме тому важливе значення при їх обґрунтуванні має створення локальних екомереж у межах населених місць на найнижчому, тобто місцевому рівні [4].

Постановка завдання. Традиційні засоби формування елементів екомережі ґрунтуються на об'єднанні вже існуючих об'єктів природно-заповідного фонду [7]. Оскільки існуючі і проєктовані природно-заповідні об'єкти окреслюють всі найцінніші природні та цінні антропічні ділянки м. Вінниця, їх обриси автоматично зумовлюють конфігурацію ключових територій екомережі [4]. Ландшафтні ядра та екокоридори забезпечують просторово-структурну цілісність території і сприймаються як ландшафтний екомережний каркас [1]. Свого часу усі екоцентри міста автором умовно були поділені на 2 групи: ті, які знаходяться в межах міста, і ті, які знаходяться поза ними [4]. Серед внутрішньоміських виділяються макро-, мезо- і мініекоцентри. Особливе зацікавлення викликають макроекоцентри, а серед них ті, які можуть одночасно поєднувати функцію біоцентру та екологічного коридору і територіальною більшістю виявляються поза охороною. Саме такого типу є «Пироговсько-Вишенське» природне ядро

Суспільно-географічні дослідження

(макробіоцентр), на розпізнання особливостей якого спрямоване вістря публікації. Зокрема, передбачалось вирішити такі основні завдання:

1) визначити перспективи використання, відтворення і збереження макроекоцентру;

2) дати оцінку екологічних властивостей та осмислити сучасні тенденції і перспективи його розвитку в якості екокоридору.

Виклад основного матеріалу. «Пироговсько-Вишенський» макробіоцентр розташований на південній околиці Вінниці й складається із двох природоохоронних територій державного значення (музей-садиба М. І. Пирогова і ботсад «Поділля») та перспективного для заповідання парку «Дружби народів». Річкою Вишня та антропогенізованим ґрунтово-рослинним покривом і тваринним світом присадибних ділянок мікрорайону Пирогово він розділений навпіл. Північний сектор ключової території утворюють парк «Дружби народів» та лівобережна частина ботсаду. Південному сектору екоцентру належать музей-садиба М. І. Пирогова і правобережна частина ботанічного саду. Загальна площа екоцентру 137,0 га. Культурфітоценоз екоцентру представлений цінними видами рослин (понад 900 видів і форм дерев та чагарників, а також багатьох видів лікарських рослин - ботанічний сад; 60 видів деревних та чагарникових насаджень, половина яких є екзотичними - парк музею-садиби М. І. Пирогова; деревно-чагарникові насадження й упорядковані алеї з типових порід Поділля та Придніпров'я, а також дендрарій - північна частина ботсаду і парк «Дружби народів»), сприяє озелененню Вінниці загалом та створює позитивний естетичний і оздоровчий вплив на мешканців цієї частини міста. Значна колекція реліктових, ендемічних, екзотичних, декоративних і звичайних видів рослин (у тому числі і фруктових) та моделі подільських лісів з деревними, чагарниковими і трав'янистими видами мають величезний науково-пізнавальний та історико-культурний потенціал.

Екоцентр має низку проблемних питань, означених свого часу автором [2; 3]. Вони стосуються природоохоронних територій. Для їх часткового вирішення зокрема, пропонується:

Суспільно-географічні дослідження

- територію ботсаду «Поділля», яка має відповідну ботанічним садам (!!!) функціональну структуру (експозиційна, наукова, заповідна і адміністративно-господарська зони), підпорядкована вищому державному навчальному закладу і несе в силу цього повноцінне навчальне, освітнє і наукове навантаження (відповідає основним завданням ботсадів) потребує переведення із категорії парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва до відповідного рівня, тобто - Ботанічного саду;

- привести у відповідність природоохоронні документи для парку - складової частини музею-садиби ім. М. І. Пирогова (парк донині має статус місцевого значення, хоч є невід'ємним складником музею-садиби національного значення);

- надати природоохоронного статусу парку Дружби народів.

Лісосмугами вздовж Гніванського шосе екоцентр зв'язаний з Прибузьким лісництвом, що знаходиться за межами міста. Окрім того, ключова територія просторово «прив'язана» до Вишенського екокоридору (річка Вишня), відгалуження Південнобузького екокоридору.

Витоки річки Вишня, правої притоки Південного Бугу і найдовшої (22 км) з малих річок міста Вінниці, знаходяться за 20 км від біоцентру, - біля села Дашківці. Вишня має своїх 9 приток (включно з струмками). На річці та її притоках розташовані близько 25 ставків. Більшість ставків використовуються для ведення рибного господарства і регулярно чистяться (поблизу сіл Якушенці, Лисогора, ін.) власниками. Остання дамба або гребля є гідротехнічною штучною спорудою, що перегороджує річку Вишню за 1,5 км від її впадіння у Пд. Буг і за 50 м від прийняття власного лівого допливу - Дьогтянця і створює водойму площею 58 га. Серед мешканців Вінниці її називають озером, вірніше Вишенським озером. Насправді - це ставок. Біля самого витoku в річку впадають дві ліві притоки, які беруть початок неподалік урочища «Діброва» - великого лісового масиву, який тягнеться до долини річки Згар. Крім того, витік двох лівих приток Вишні знаходиться на краю лісового масиву «Стрижавська Дача». Чотири (одну ліву і три праві) річка приймає у міських умовах. Ліва

Суспільно-географічні дослідження

притока річка Дьогтянець довжиною 2,6 км впадає за декілька десятків метрів нижче дамби ставу. Три інші: р. Шереметка (2 км із загальних 7,2 км) і дві безіменні обабіч неї (близько 1 км перша і всього 220 м, при загальній довжині дещо більше 1 км, інша) разом із затопленими джерелами заплави Вишні слугують основними наповнювачами Вишенського ставу.

Створення ставу спричинило порушення гідрологічного режиму річки Вишні. Передусім це виявляється у накопиченні значного об'єму мулу і незначному коливанню рівня води у водоймі протягом року. Вони загалом не перевищують 20-50 см. Змін зазнає і температурний режим, зрушуючи настання строків максимального прогріву води на 8-10 діб, причому теплячий вплив проявляється в літній період, а охолоджувальний - у весняний. Мікрокліматичних впливів зазнає і узбережна частина.

У нижній і найбільш широкій частині ставок мало зарослий. Лише подекуди трапляються куртини очерету, рогозу, півників болотних. На поверхні ставу можна часто бачити птахів - крижнів, чирків, лебедів. У глибинах ставу мешкають карась звичайний або золотий (*Carassius carassius*), окунь річковий (*Perca fluviatilis fluviatilis L.*), плітка звичайна (*Rutilus rutilus*), щука, лин (*Tinea tinea*) та інші риби. Прорив дамби однієї із сусідніх зариблених водойм річки Вишні навесні 2013 року доповнив іхтіофану ставу коропом, товстолобиком білим (*Hypophthalmichthys molitrix*) та деякими іншими цінними промисловими видами риб. У водоймі широко представлені річкові раки (*Astacus*), молюски та інші дрібні безхребетні.

Вода у Вишенському ставку в 5 разів перевищує ГДК за вмістом амонію сольового, в 3 рази по БСК5 (табл.). Це свідчить про високий рівень органічного забруднення. У непроточних водоймах ці показники, як правило, підвищуються, але у цьому випадку - аж занадто, це результат забруднення, що надходить із прибережно-захисної смуги озера (житлова забудова в тому районі не облаштована каналізаційною мережею), а також привнесеного струмками, що впадають в озеро (р. Вишня приймає в себе змиви як з масиву Слов'янки,

Суспільно-географічні дослідження

так і з Вишеньки). По берегах річки городи розорані до самого урізу води, тому і вміст амонію сольового майже в 3 рази більший за ГДК. Велика частка берега Вишенського озера виконує роль рекреаційної зони з місцями для купання, з частково облаштованими пляжами, які, щоправда, знаходяться в занедбаному стані. Заплановані на 2012 рік міською радою низка заходів у цьому районі, спрямованих зокрема на укріплення берегів озера та створення нового пляжу, поки що залишаються у цій якості і на майбутній 2014 рік.

Водойма закріплена за українським товариством мисливців і рибалок (УТМР) Вінниччини. На народні свята Купала та Водохреще (Водохрещі, Йордана) тут відбуваються масові купання мешканців міста.

Обмежувачем біоцентру на сході виступає ліва притока річки Вишня - Дьогтянець (відома із друкованих джерел під такою назвою щонайменше з ХІХ ст.). Не дивлячись на невелику протяжність цієї річки (3 км), вона могла стати важливим екокоридором, який зв'яже 2 великі ключові території - позаміський Лісопарк і «Пироговсько-Вишенський» внутрішньоміський екоцентр. Проблеми річки схожі на проблеми інших річок у місті (див. табл.): велика кількість сміття вздовж русла та безпосередньо в ньому, розораність майже до урізу води, ланцюги гаражних комплексів у водоохоронній зоні та безпосередньо з нею. Крім того, в межах заплави цієї малої річки побудовано три автозаправки.

Таблиця

Результати аналізу води малих річок Вінниці

№ п/п	Показник	Одиниця вимірювання	№1 *	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8
1	Водневий показник, рН	од.рН	7,44	7,92	7,86	7,78	7,42	7,48	7,52	7,94
2	Завислі речовини	мг/дм ³	20,2	24,6	19,2	25,6	23,0	22,6	22,8	16,8
3	Амоній-іон	мг/дм ³	0,73	0,74	0,40	5,59	1,40	0,85	0,93	0,40
4	Нітрити	мг/дм ³	0,20	0,320	0,103	0,057	0,262	0,53 7	0,41 4	0,036
5	фосфати	мг/дм ³	0.11	0,44	0,12	0,29	0,16	0,48	0,46	0,09

6	Хлориди	мг/дм ³	35,5	42,6	36,4	42,6	39,5	46,4	48,2	35,5
7	Сульфати	мг/дм	36,2	56,8	38,2	38,4	32,8	49,2	52,4	36,8
8	Окислюваніст	мг/дм	8,04	9,82	7,24	16,28	12,46	10,1	11,2	7,06
9	БСК5	мг/дм ³	2,96	4,16	2,56	9,54	5,92	4,92	4,98	2,12

*№1 - р. Вінничка, 300 м від містка по вул. Привокзальна; №2 - вода з гирла р. Вінничка, за 100 м від кондитерської фабрики; №3 - вода з р. Дьогтянець, 300 м за течією від вул. Келецької; №4 - вода з Вишенського озера, район парку Дружби народів; №5 - вода з р. Вишенька, район Електромережі; №6 - вода з р. П'ятничанка при впадінні в р. Пд. Буг; №7 - вода з р. Пятничанка, 700 м до впадіння у р. Пд.Буг; №8 - вода із струмка Безіменного, який впадає в р. П'ятничанку.

У березні 2007 року в районі квадрата вулиць Келецька - 30-ти річчя Перемоги та провулку Красний - вул. 600-річчя (тилова частина заводу «Кристал») на відтинку в 300 м русло та вкрита густими заростями верболозу заплава річкової долини р. Дьогтянець раптом зникла під рештками будівельного сміття. Останнє лягло в основу днищ і фундаментів «по-швидкому» зведених гаражів. Цим самим розбудовувачами (гаражний кооператив) порушено статтю 50 Конституції України на право громадян міста Вінниці на безпечне для життя і здоров'я довкілля та цілу низку статей Водного кодексу України (ст. 88, 89, 110 та ін.), а разом з цим і веде до втрати важливого локального екокоридору.

Долиною річки Дьогтянець, а також алеями проспекту Космонавтів (її початком є Центральна алея парку Дружби народів), Юності та вулиці 600-річчя природне ядро простягається до меж міста, де сполучається з Лісопарком - зовнішньоміським біоцентром.

Висновки. Отже, «Пироговсько-Вишенське» внутрішньоміське природне ядро Вінниці, як і більшість екоцентрів міста, має усі необхідні умови для виконання функцій локального біоцентру. Водночас він має передумови для виконання місії екокоридору. В окремих випадках, зважаючи на значну забрудненість річкових вод і недотриманні стандартів водоохоронної зони малих річок тощо, під питанням залишається функція власне водного, тобто «гідроекологічного», коридору. Для забезпечення цілісності Південнобузького екокоридору подальших детальних досліджень потребують питання оптимізації

Суспільно-географічні дослідження

елементів перспективної локальної екомережі міста. При цьому до уваги повинні братися не тільки існуючі природоохоронні території, але й усі малозмінені чи ренатуровані, без чого неможливе функціонування екомережі в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байдіков І. А. Ландшафтний каркас як просторова й структурна основа екомережі / І. А. Байдіков, В. М. Пашенко // Укр. геогр. ж-л. - 2004. - №4. - С.11-18.
2. Гудзевич А. В. Середовищезберігаюча ландшафтна структура урбосистем (на прикладі м. Вінниці) / А. В. Гудзевич // Регіональна бізнес-економіка та управління. - №3, грудень 2004. - С. 3-8.
3. Гудзевич А. В. Історико-географічна реставрація урбосередовища як чинник збереження природничо-культурної спадщини / А. В. Гудзевич // Історія української географії та картографії. Ч. 1 : зб. матеріалів Третьої Міжнар. наук. конф., присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького (Тернопіль, 6-7 грудня 2007 р.). - Тернопіль, 2007. - С. 149-152.
4. Гудзевич А. В. Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика : [монографія] / А. В. Гудзевич. - Вінниця : ВІНДРУК, 2012. - 232 с. + 28 іл.
5. Формування регіональних схем екомережі : метод, рекомендації / Т. Андрієнко-Малюк, Л. Вакаренко, Є. Гребенюк та ін. - К. : НАН України, 2004. - 76 с.
6. Царик Л. П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація) : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра геогр. наук : спец. 11.00.11 / Царик Любомир Петрович ; Львів, нац. ун-т ім. І. Франка. - Ль., 2010. - 40 с.
7. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Д. М. Гродзинский, В. Д. Романенко. - К. : Фитосоциоцентр, 2004. - 144 с.

Загородній В.В., Харенко І.М.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

ПРИРОДНО-РЕСУРСНІ ФАКТОРИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЗОНИ ВПЛИВУ м. ЧЕРКАСИ

Проаналізовано природно-ресурсні чинники формування та розвитку зони впливу великого міста на прикладі м. Черкаси.

Проанализированы природно-ресурсные факторы формирования и развития зоны влияния крупного города на примере г. Черкассы.

We analysed natural resource factors in the formation and development of the zone of influence of the big city as an example Cherkasy.

i

Постановка проблеми і актуальність дослідження. При комплексному дослідженні території важливим є не тільки окремих наявних видів природних ресурсів, а й виявлення їх потенціалу для можливого використання на перспективу. Структура та географія природних ресурсів зони впливу м.